

A bányászszókincs történetéből

(A klopacskától a karámig)

A magyarországi bányászatra (s ezen elsősorban az ércbányászatot értjük) vonatkozó nyelvészeti irodalom nem mondható túl gazdagnak sem a magyarok, sem pedig a szlovákok részéről. Pedig a kultúrtörténeti ismeretanyag feltárása, s még inkább annak feldolgozása minden vonalon előtérbe kerül, időszerűnek látszik tehát, ha némely vonatkozásban szemügyre vesszük ezt a kérdést is. TARJÁN J. 1939-ben megjelent dolgozatában (A vasércbányászat szaknyelvének szókincse Rudabányán) már röviden összefoglalta mindazt, ami a magyar bányásznyelv művelését illetően említésre méltó volt. Azóta napvilágot látott egy-egy szómagyarázat vagy szójegyzék, néhány kisebb nyelvészeti fejtegetés, újabban egy bányászati szótár is, de mindez elszigetelten, rendszerbe foglalás nélkül, ötletszerűen. Azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, ha azt állítom, hogy e szakterület viszonylagos elmaradottságának oka abban a közfelfogásban keresendő, miszerint magyar bányásznyelv valójában nem is volt, hiszen tkp. az egész szakterminológia a németből való. A német jövevényszavak kérdését pedig nagyjában és egészében megoldotta LUMTZER-MELICH.

Ha azonban alaposabban szemügyre vesszük a már ismert, de még inkább az eddig nyilvánosságra nem került adatokat, s az adott történelmi helyzetből kiindulva megpróbáljuk azok szintézisbe állítását, akkor azt tapasztaljuk, hogy ez az egész probléma koránt sincs megoldva, s tulajdonképpen nem is olyan egyszerű. Többek között kiderül pl., hogy az évszázados magyar—szlovák együttélés jelentős nyomokat hagyott a bányászok szóhasználatában is, ami igazán természetesnek mondható, ha meggondoljuk, hogy az egykori magyarországi ércbányák számottevő hányada szlovák területeken volt. Ezt azonban valahogy nem volt szokás figyelembe venni.

A szlovákoknál a történelemtudomány a felszabadulás után fordult igazán a bányászat felé, s ezt követően a nyelvészek is több figyelmet kezdtek szentelni ennek a kérdésnek. ŠT. TÓBIK 1960-ban ismertette mindazon munkákat, melyek a szlovák bányászati terminológia szempontjából figyelembe vehetők, kezdve a legrégebbi időktől egészen dolgozatának a megjelenéséig.¹ Egy év múlva látott napvilágot V. BLANÁR feldolgozása a bocabányai számadáskönyvek nyelvi sajátosságairól;² ezzel a XVI—XVII. századforduló középszlovák szaknyelvi viszonyainak egy szeletére vet világot. E számadáskönyvek nyelvi anyaga azonban természetesen elég szegény, így a bányá-

¹ ŠT. TÓBIK, Jazyk a terminológia starých slovenských písomných pamiatok výrobných sektorov. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. Bratislava, 1960. 80—157.

² V. BLANÁR, Zo slovenskej historickej lexikológie. Bratislava, 1961.

szati szaknyelvnek csak viszonylag szűk területét sikerült bemutatni. Úgy gondolom, nem lesz haszon nélkül való, ha az előttem járóknál igyekszem egy lépéssel továbbmenni, s megpróbálom fölvezetni a magyar és a szlovák bányászati terminológia legfontosabb vonásait. Nem valamiféle szótárszerű fölleltározása volna ez a magyar és szlovák szaknyelvnek, hanem a történelem folyamán létrejött bányásznyelvi sajátosságok, jelentésváltozások kölesönös, hasonló, vagy eltérő jegyeinek összefüggő bemutatása.

I. Ahogy a bányászatban kialakult a munkáltatók és munkavállalók két pólusa, ez többek között a munkaszervezés és irányítás megoldásának keresését is feltételezte. A bányavállalatok létrejöttével a bányászat egyéni módszerei nem érvényesülhettek olyan mértékben, mint addig, a fokozódó termelés megfelelő munkaszervezést is követelt. A munkások csoportokat, csapatokat alkottak, ezek szakértelem, munkahely, munkaidő stb. alapján tagolódtak. S mivel a kapitalista termelési mód térhódítása következtében a munkáltatók a haszon érdekében egyre többet és többet követelnek a munkásoktól, azt is megkívánják, hogy a napnak lehetőleg minden óráját termeléssel töltsék el, ezért megszervezik a hosszabb és rövidebb, majd az éjjeli műszakok, s a váltott munkacapatok rendszerét.

A munkaidő kezdetét és végét régtől fogva messzire hangzó hangjel segítségével jelezték. Ez Faller Jenő szerint úgy történt, „hogy műszak végén, illetve elején az akna ácsolatát verték meg kalapáccsal a bányamesterek, mely jelet a földalatt a kőzetre intézett kalapácsütéssel továbbították s így szólították munkába, illetve hívták föl az aknából a munkásokat. E kezdetleges jelzőmód helyett bányáinknál már az első időkben megjelenik a lármafa, melyet a magyar bányász kimutathatóan évszázadok óta ismert s régi bányavárosainkban mindenütt megvolt.” (BKL. 76: 35). Ezt a *lármafát* az egykori észak-magyarországi bányavidékeken *klopacska* néven ismerték (Faller Jenő még a *kotogó*, *katakoló*, *kopogó*, *bányászkolomp*, németül *Holzglocke*, *Klopf*, *Klopfbrett*, *Lärmenschlag*, *Hillebille*, latinul *campana lignea*, *tabula metallurgorum* elnevezéseket említi, l. BKL. 76: 34). E jelzőszerkezetről ezidáig a legrégibb híradást egy 1526-os besztercebányai latin okiratban találjuk.³

A szlovák *klopačka* ~ *klepačka* (~ *klapačka*) a *klepať* ~ *klopať* 'kopog, kopogtat, zörög, zakatol' ige származéka (l. MACHEK: *klepati*).⁴ Ha tehát egy erre szolgáló eszköz segítségével jelt adtak, akkor megkezdődött, ill. befejeződött a munka. Egy XVIII. sz. közepéről származó szlovák adat szerint: „1747. 20 Januarij Vrobili haviara Aufstandt na tento Spusob, kdiž *klopali* večer v Patek abi Haviara šiesty ras farali, sprotivili sa Haviara, ani jeden nechtel farat” (SL 1: 253). Vagy ahogy a népdal mondja: „Uš na banu uš *klopaju*, uš ja mosim ist” (SN 7: 234).

³ „Item, quod de cetero nemo ex communitate laboratorum preter et extra consensum iudicis et iuratorum civium ipsius civitatis Sebniciensis audeat tangere seu pulsare asserem is signum convocacionis eorum, vel alia signa ad congregandum conspirandumque et in unum coniurandum mittere” (Dokumenty 162). Megjegyzendő, hogy a rozsnyói szélesegyháznak 1513-ból származó bányászati vonatkozású Szent Anna oltárképén feltehetőleg a *klopacska*t is megörököltette a művész. A festmény ezen részlete ugyan nem eléggé éles, F Adler Jenő azonban így vélekedik róla: „Az aknától jobbra, lombos fák tövében három bányász énekel, széles nagy kézmozdulatokkal, tőlük balra magas munkás, talán a *klopacska*t üti.” (BL. 97:214).

⁴ Az *-ačka* képző szerepéről l. B. LETZ, Kmeňoslovné úvahy. Turčiansky Sv. Martin, 1943. 135.

A 'kopogtató, kelepelő (eszköz)' jelentésű *klopacska*, *klopačka* a bányászok szóhasználatában kezdetben egy egyszerű fa, majd fém készülék volt. Legkezdetlegesebb formája egy deszka-, esetleg vasdarab, amit fával vagy vassal megveregettek. Később a fát különféle módon kilyukasztották, kivájták, esetleg harangot is alkalmaztak stb.⁵ A klopacskával eleinte csupán a munkaidő kezdetét és végét jelezték, s tudjuk pl., hogy a selmeci bányabíró 1609-ben rendeletbe hozta: „Midőn megütik a kótogót, a munkások letérdepelve imádkozzanak és kérjék az isten áldását.” (Péché II, 85). A későbbiek folyamán egyéb esetekben is (temetés, vesztély, robbantás stb.) megszólaltatták. Sőt, Csiba István állítása szerint régente a bányatörpék a klopacska hangjának segítségével vezették a bányászokat a dús ércek nyomára. A lármafával kapcsolatban ugyanis ezt írja 1714-ben megjelent latin nyelvű könyvecskéjében: „Praeter haec signa quandoque Masculi montani, *Bergmanlein*, seu *Bergmandl*, Germanis dicti, creduntur vulgo ditiores auri, argenti, cuprique mineras fossoribus indicare, quos nonnunquam comparare testimoniis fide dignis statim comprobabo, aut, quod saepius accidit, sui praesentiam invisibiliter ostendere per certum sonum ex *Mi*, *Fa*, notis musicis constantem. Sonus ille est, ut ita dicam, Campanae lignae, qua ad labores noctu aequae, ac interdum laboratores evocari solent ad suas stationes subterraneas. Campana autem illa, seu verius tabula metallurgorum constat ex uno assere fagino probe exsiccato in duobus funiculis inter duas trabes a tertia transversa pendente, quem certus ad id constitutus malleo itidem fagino, tribus ictibus pulsat, datque sonum clarissimum, ut facile per omnes circum, qua late patent, montes habitabiles, percipiatur. Hoc sono extra tempus consuetum audito, metallici sibi persvadent venam divitem ad eam partem latere, ad quam sonus iste a masculo montano excitatus vergit.” (CSIBA 38—39). Első nyelvi adatom 1743-ból való, eszerint: „Ex metalifossoris carcere, quam vulgus *klopacska* nominat” (SN 7: 224), jegyezték be a selmezbányai városi jegyzőkönyvbe. Ma az irodalmi szlovákban *banicka klopačka* ~ *klepačka* (SSJ) formában használatos.

KÁLALnál a *klepačka* ~ *klopačka* a. m. 'kopogtató, zakatoló, kelepelő (eszköz)', ugyanezt a fogalmat Mič. és LP a *klapačka* változattal jelöli, az esetek túlnyomó többségében tehát az *-ačka* képzős származék nomen instrumenti-ként szerepel. Mivel azonban a bányászahagyományban a *klopačkát* rendszerint ugyanazon a helyen ütögették, s a díszesebb és nagyobb jelzőberendezést épületben, toronyban helyezték el, a *klopačka* név átvivődött magára a helyre, ill. építményre is. Ezért lehetséges, hogy JANCS.-nál a *klepačka* ~ *klopačka* a. m. 'zörgetyű' és 'kelepelő hely', s a fenti 1714-es Csiba-féle leírás, valamint az 1743-ból idézett latin „Ex metalifossoris carcere” kitétel is tkp. már valamiféle építményre mutat. PALKOVIC pedig a *klopačka*-t szlovák szónak minősítve, ugyancsak így határozza meg: 'Klopse, Klopfturm im Bergbaue, die Leute durchs Klopfen zusammen zu rufen'.

A *klopár* feladata volt, hogy a *klopačka* ütögetésével szükség esetén jelezen. Személynévként Slemeczányáról már 1527-ben följegyezték *Gregor Klopser* alakban (Dokumenty 434). A *Klopser* alapján nem dönthető el teljes bizonyossággal, hogy a német *Klopfer*, ill. alnémet *klopper* szóval (vö. mnd. nnd. *kloppen* KLUGE, nd. *klopper* GRIMM, bányászattól azonban nem ismerik), vagy

⁵ A szlovákiai klopacsák leírását I. E. PLICKOVÁ, *Banicka klopačka na Slovensku* SN 7:224. Az ott ismertetett típusokhoz annyit tehetünk hozzá, hogy egyesek szerint Slemeczányán állítólag „zenélő” klopacska is volt. Ez azonban még nincs bizonyítva, (I. BL. 94: 787—788.).

pedig annak a szlovákban meghonosodott formájával van-e dolgunk. A *Gregor* keresztnév inkább a szlovák feltételezés mellett tanúskodik. A következő adatom a *klopár*-ra Bocabányáról való, 1784-ből: „*Kloparowi a za Cachowanja Šichty*” (BSZK. 166). A *klepár* szó megvolt a csehben is, de Jg. és Kott szerint ez nem egyenlő jelentésű a szlovákkal. A csehben a. m. *klempiř* (Jg., Kott) azaz 'bádogos'. A mai szlovákban nem akadtam a nyomára. A jelző-készülék megszűnésével nyilván a szó is kipusztulóban van, föltehető azonban, hogy az idősebb bányászok még ismerik, ha már nem is használják.

A magyar nyelvtörténetből nincs kimutatva, ezért nem tárgyalja KNEI-ZSA (SzlJsz.) sem. Régente Eperjes környékén a *kolompozó* szolgált jeladás céljára: 1616/1643: „Egy *kolompozó*. Megh vagyon” (OkI Sz.). A század elején Kapnik- és Felsőbányán *kolomp* a. m. 'kopogó' (BT. 170) volt. Ugyanígy: Kapnikbánya és vid. *kolomp* 'faharang, jeladó deszka, amelyet két botocska-val vernek' (MTsz.). Különböző tájakon ismert még a *kótozó* (Petrozsény) 'száraz deszka v. vascső. Szignált (kalapáccsal) adnak vele a munka kezdetére és végére' (MNY. IX, 140), Tordán a *tóka* (BT. 175), Baranya megyében a *kongó* használatos, melynek szerepéről egy adatközlő így beszélt: „Ahogy a *kongót* megkongatták, mindig hat órákó reggel, délután két órákó és este tíz órákó kongott a harang, az jelentette, hogy kezdődik a műszak.” (NéprKözl. 8: 125). S ha valaki az ilyen bányász jelzőkészüléket megszólaltatja, az Pécs vidékén német eredetű szóval *kolofol* (BT. 170), Rudabányán pedig a szlovák alapján *klomkol*, *klopkol*, *klopkál* (TARJÁN 66).

Mindezen elnevezéseken kívül az északi területeken meghonosodott a szlovák *klopačka* is. A rudabányai bányásznyelvben a *klopocska* a. m. 'bányaharang, kopogó' (TARJÁN 66), Salgótarján vidékén pedig a *klopacska* 'bányász veszjelző' (SÁNDOR). SÁNDOR RUDOLF levélbeli közlése szerint a *klopacska* „a régi bányák bejárata előtt volt felállítva, rendszerint fedett tetővel, olyan felfüggesztett fadarab, melyet egy fakalapáccsal megkongattak, s akkor tudták, hogy baj van. Ez Besztercebánya környékéről terjedt el, s Tarjánban él még olyan öreg bányász, aki suhanc korában kezelt ilyen klopacskát.” Ebből a meghatározásból az is következik, hogy az ottani bányásznyelvben a *klopacska* szintén nemcsak magára a jelzőszerkezetre vonatkozott, hanem annak építményére is (l. „bányák bejárata előtt volt felállítva, rendszerint fedett tetővel”), ami teljesen megegyezik a szlovákban létrejött jelentésáttvitellel. Hogy ez mennyire így van, azt bizonyítja egy újabban kezembe került, idegenforgalmi célokat szolgáló füzetecske, amely szerint a salgótarjáni bányászati múzeum bejáratánál: „Baloldalra került a »klopacska« magyarul »lármafának« nevezett *állvány* (kiemelés tőlem — G. F.), melyen két végén zsinagré felfüggesztett kb. 70 cm hosszú keményfa-lap lóg egy fakalapáccsal. A bányászokás gyermekkorában a fakalapáccsal megvert deszkalap messzire hangzó tompa hangja jelezte a föld alatti munka kezdetét és végét.” (l. Börzsönyi S., Földalatti szénbányászati múzeum Salgótarjánban. Salgótarján, 1966. 16; l. a 17. lapon a *klopacska* képét is). S érdekes módon az 1964-ben megjelent bányászati szakszótár értelmezésében a *klopacska* név a hivatalos magyar szakterminológiában nincs is 'jelzőszerkezet', hanem csak 'kopogtató torony' jelentése: „*klopacska* (kopogtató torony) hajdan a műszakváltás jelzésére (a ma használatos gőzkürt vagy sziréna helyett) használt, keményfából készült, lazán felfüggesztett kopogtató szerszám *harangtorony-szerű tornya* (kiemelés tőlem — G. F.). A kopogtatót fakalapáccsal verték gyorsuló ütemben kb. egy fél óráig. Ósi bányásztemetési szertartáshoz ma is használják a »klopacska«

bőrövön hordva . . .” (Bányászat). Vagyis — ellentétben a definícióval — az utolsó mondat szerint kétségtelenül az eredeti értelmű jelzőszerkezetéről is szó van, hiszen bőrövön „kopogtató torony” aligha hordható.

A szlovák jövevény *klopacska* egyébként Rozsnyón tréfásan száját jelent (l. Kniezsa, SzJjsz. 270), de van ’szószátyár’ értelmezése is (l. Gömör-Kishont vm. 203), míg a *klopkál* ige a. m. ’lüktet’ (l. Kniezsa, SzJjsz. 270). A jelentésátvitel még a szlovákban megtörtént (vö. *Klepačka* ’Klebetnica’ Bern.). Vagyis a *klopačka* nemcsak bányász műszóként, de átvitt értelemben is bekeült egyes vidékek magyar nyelvhasználatába.

2. A folyamatos termelés érdekében — ahogy ezt már a *klopacska*nál említettem — a bányatulajdonosok bevezették a napnak különböző időszakok szerinti beosztását, szakaszolását, amit a németben a *Schicht* szóval jelöltek meg. WOLF (104) a GRIMM-féle szótárra támaszkodva ezt mondja róla: „der ursprünglichen Bedeutung des täglichen Arbeitspensums . . . sind weitere Inhalte zugefügt worden, von denen schon Berward 1684 S. 32 berichtet”. Hozzátehetjük, hogy az egyébként WOLF által szintén említett VEITH 1684-nél jóval korábbi adatokat hoz a német *Schicht* különböző jelentésváltozataira. Így pl. a 3. jelentésnek fölvevett ’eine Einheit von 32 Kuxen’-re a csehországi német szóhasználatból a XIII. század közepéről idéz példát, de közli a XVI. század második feléből Agricola megállapítását is, miszerint: „Quadrans fodinae uel cuniculi, ein *Schicht*” (VEITH).⁶

’Műszak’ jelentésben a magyarországi bányászatból a következő *Schicht*-féleségeket említhetjük meg: rövid, hosszú, egész, fél, nappali, éjjeli, akord és időn túli *Schicht*.⁷ A magyarországi bányavidékekről az 1400-as évektől kezdve vannak német nyelvű adataink a szó egyes jelentéseire (l. GÁRDONYI 269—270), továbbá: Besztercebánya, 1443: „fur vns ym geben vnd zugeeygnet im allen seinen Perkgwergen auf dem Silber gepirk gelegen eyn freye *Schicht* durch alle Gruben-, Stollen vnd Hespellen, aller Schulden Auspruch ledig quitt vnd frey gegen Jedermanne” (hiteles másolat után, Wenzel 56).

A XVI. sz. második felétől kezdve bőségesen adatolható a szlovákból is. Pl.: Murány völgye, 1585: „Protož každý bratr s Czechy kteryžtoby doma bill (a nebo při *Ssichte*” (Tóvik 97), Bocabánya, 1592: „Item Jonas Sedletzikowy 6 *schicht* a Petro Steffkowy 5 *schicht* som zaplatil” (BLANÁR 69); Lubeník, 1713: „*šichtu* swu od bawiwšy” (TörtSzemle: 1: 439); 1728: „Hundštossiarom *Šichti* odpuštal, a od nich Penize za to bral” (SL 1: 252); Bocabánya, 1746: „Paulus Tragtel Šeffar na Kumsste 2. *Šichti* . . . , Kubo Floch Cim[m]erman — na Kumsste 4. *Šichti* . . . , Šimo Uhliar Cim[m]erman — na Kumsste 4. *Šichti* . . . , Šimo Gegandt w Hute 4. *Šichti*” (SzL. 1746. 111: 101). 1759: „V našich sedem banskych mestiech ma jse všade pulšiestej *šichty* za tyžden a každa *šichta* osem hodin vyrabat a stavat, kde jse pak na gding robi, aneb na centy podle váhy a proby neb haldtu rudy plati, takovym jse nema ukracat jestli chteji

⁶ A *Schicht* különféle jelentései közti összefüggésekre a németben vö. GÁRDONYI 269, etimológiáját l. KLUGE 645—646.

⁷ Vö.: 1667/1742: „Die kurze *Schicht* ist 8 Stundt lang, die lange oder *Külschicht* aber 12 Stunden” (HŠ 7: 228); Felsőbánya: „A bányatárnákban foglalkozók munka ideje reggel 5 órától 11-ig tart; ez egy egész *šitt*, ha délután is dolgoznak, úgy az mint *šfél šitt*» számíttatik be” (SZMIK 270); „*šichta* — 1. pracovní směna, a to *krátka* — 6 hod., *dlhá* — 8 hod., *denná*, *nočná*, *úkolová* (*akordová*) a *prečasová* (Überschicht)” (Ratkoš 164). De Besztercebányán a XVI—XVIII. században szokásban volt a négy órás műszak is (erre l. HŠ 7:24).

vicej *šicht* však z povolenim valdtburgruv, jestli toho potreba jest, nema jse jim zbranovat, než dovolit." (RATKOŠ: MBO II, 107–108); 1834: „že hawgari každe dwa tižne *schichti meskaju*" (SMSS 7: 147); *šichta* 'smena' (Žak. 656, Dobšiná 45); *šichta* hovor. 'pracovná smena' (SSJ).

A *šichta* szakterminust BLANÁR (126) a bocai számadáskönyvek alapján helyesen csak 'műszak' („pracovná smena") értelemben említi, kétségtelen azonban, hogy a szlovák bányászok nyelvében nemcsak ebben a jelentésben honosodott meg, hanem egyéb olyan fogalmakra is alkalmazták, amelyek az átadó németben ugyancsak ismeretesek voltak.⁸ Így pl. a 'műszak'-on kívül a szlovák *šichta* a. m. 'vrstva rudy' és 'vlastnictvo jednej štvrtiny banského podniku pri ťažiarstve' (RATKOŠ 164). A *šichta* 'réteg' elég kései adatként megtalálható Jancsovic'szótárában is, ezzel szemben a 'bányabirtok egy részének tulajdonjoga' értelmű *šichta*-ra viszonylag korai keltezésű, a XVI. sz. végéről származó adatot tudok idézni: „Bocabánya, 1599: „pusstegj . . . na Kriwanj gednu *ssichtu*, totižto čtýřy sechtzehn tale" (Bjk. II, 104).

A *šichta* (melléknévi alakja: *šichtový*) nem rekedt meg a szaknyelvi használatban, hanem behatolt a szlovák nép széles rétegei közé. Elsősorban a bányászattal szoros kapcsolatban álló szénégetők és famunkások beszédéből mutatható ki, de a népnyelv is él vele. Kelet-szlovák területen közismert a *šichta* mint '(öl)farakás' — hasonlóan a bányászatban elhelyezkedő közetrétegekhez — minden bizonnyal ez esetben is a rétegenként, soronként egymásra kerülő fahasábok szemlélete alapján. Pl.: Folkmár, 1778: „za jeden kazdi koss Uhla 5 Rf. za jednu *Šichtu drewa* w Uhlizku zustawaieu po 6 den." (CsLKi. fasc. 22: 50); „tak tez y *Šichtowo drewo* Na Uhle, ý na roštowinu" (CsLKi. fasc. 22: 47b); „mý wssecek kameny, Uhl'e, a *Šichtoweho drewa* cenu rubanya wiplatiť sse Podzwolugeme" (CsLKi. fasc. 22: 50); *šichta* 'stoh, hranice (na př. dřeva)' (KÁLAL 965); *šixta dref* 'uložené drevo' (Buffa).

A bányászatban (kohászatban) alkalmazott 'műszak' értelmű *šichta*-ból jelentésbővülés eredményeként a szót az élet egyéb területein, főként a mezőgazdaságban, ahol a munkaszakasos beosztás ismeretlen volt, 'napszám'-ként kezdték használni, amint ezt a népnyelvből vett példák tanúsítják: *šichta* 'napszám' (JANCS), 'nádenic. práce' (azaz: 'napszamos munka') (KÁLAL). BERNOLÁKNÁL pedig a szónak 'tabulatum, stratum; eine Schicht; ágy, padimentozás' értelmezését találjuk. A bányászat útján meghonosodott és a múltban közszóvá lett *šichta* tehát jelentésben gazdagodott, mutatva általános és gyakori használatát. Mai napság azonban a köznyelvből viasszaszorulóban van, és inkább csak az egyes szakterületek képviselői élnek még vele. Bizonyos viszont, hogy a fogalom kipusztulásával eltűnt a 'bányabirtok egy részének tulajdonjoga' értelmezés, amelyre az öreg bányászok is aligha emlékeznek már.

Származékai a *šichtár* és a *šichtník*. Az előbbi minden bizonnyal a német *Schichter* 'Schichtarbeiter' (I. VEITH, aki már 1517-ből közül rá példát) átvétele. Az -er végződésű német jövevényszavak ugyanis beleilleszkedtek az eredeti szlovák -ár (> -iar ~ -ár) képző fejlődési menetébe (erre vö. STANISLAV: Dejiny I, 399). A *šichtár* a szlovákból ezidáig először a XVII. sz. legvégéről mutatható ki: Bocabánya, 1699: „našich kamergrafuv, pisaruv, *šichtaruv* a jinych namestnych spravcuv" (RATKOŠ MBO I, 155).⁹ A mai szlovák nyelvben nem túl gyakori. CZAMBELNÉL van *šichtar* a. m. 'robotník v leše, čhori drevo

⁸ A német megfelelőesekre I. VEITH adatait.

⁹ Ismert a cseh bányásznyelvben is: *šichtař* 'dőlőnk pracující na smeny' (PSJČ).

rube do šahoch' és hasonló értelemben közli Kálal is, aki szerint a *šichtar* 'nádénik (lesní)'.

A *šichtnik* a népnyelvben inkább *šichnik* változatban ismeretes, jelentése '(kőműves) napszámos, segédmunkás' (Palk.); *Šichnik* 'Maurertaglöhner, kőművesi nap-számos' (Bern.); *šichnik* 'napszámos' (Jancs.); *šich(t)nik* 'nádénik (lesní) (Kálal); *šichnik* hovor. trochu zastar. 'pomocný robotník (obyč. pri stavbe); nádénik' (SSJ — az ebből képzett további kifejezéseket is l. itt). Első adatom a szóra a XVIII. sz. első negyedéből való: Besztercebánya, 1723: „Zvlášte pak Lovásim, Drabantum, Hajdukum a *Ssichtnjcum*” (SL 2: 251); Bocabánya, 1827: „Hundsstoßiari . . . *Šichtnjcy*” (BSzK. 167). Minden bizonytalansággal e két idézetben is napi bérért dolgozó munkásokat jelöl a *šichtnik*.¹⁰ 'Kőművesnek segédkező napszámos' jelentésben a szlovákból átkerült a Nóg-rád megyei magyarba is, mégpedig *sifnyik*, *siknyik* formában (Kniezsa, SzJsz. 475).¹¹

A német *Schicht* megfelelői a XVI. sz. közepétől kimutathatók a magyarból is. Az általában használt 'műszak; napszám' jelentésén kívül a bányászban '(ásványi) réteg' és 'a bányabirtok egy része' értelemben is előfordult, hasonlóan a német és a szlovák gyakorlathoz. Példák az első jelentésre: Felsőbánya, 1575: „Az Baniaszok *süteok* tartasok feleoll ig' wegeztetet, hogj het ora reggel mennjenek az *sütre*, es eoith ora dell utan hadgianak fell” (Wenzel 419); „Az stompnall walo miusek Zent Mihal eleoth io reggell rea allianak az *sütre*, de osztan Zent Mihal' nap utan az regj io szokas szerint giertianall allianak rea az mwre, es az leg felseo stomptull uariak az fel hagon *süteoth*” (i. m., i. h.); Felsőbánya, 1710: „Bányász sitvágók, egy *sit* után . . . Fa-míveseknek egy *sit* után . . . Hunk-futóknak egy *sit* után . . . Első kovácsnak egy *sit* után . . . Másnak, *sit* után . . . (TörtTár. 1881: 377); Felsőbánya, 1723: „és az ő *schichtjád* fel ne rójják, hogy fél *schichtért* egész *schichtet*” (Századok 1908: 260); „hasonlóképpen a háspolyosokra is gongya légyen, hogy az magok *schichtjákat* dolgozva és ne henyéléssel véghez vigyenek” (MNy. 9: 329); Felsőbánya, 1787: „a Vízet még éjszaka is meg nem hagyván gyűlni és ki-ki csak, hogy jóhelyen légyen az mennyi lövést tehet, az eddig való mód szerint, *Süte* fog számlálattani és becsületesen ki fog fizetödni hasonló képen” (Szmik 113); Nagybánya vid., Torda: *sit*, *sitt* 'egy napszám, vagyis 8 órai munkaidő a bányászoknál' (MTsz.); Torda, Felsőbánya: *sitt* 'egy műszak' (BT.); Pécs vid.: *sikt* 'műszak' (BT.); Abrudbánya: *sikt* 'egynapi munkateljesítmény' (MNy. XXXV, 268); Baranya megye: *síht*: „Én *síht* nekü maradok” (NéprKözl. 8: 102); „jártak a bányászok *sütre*” (i. m., 106); Rudabánya: *sikta* 'műszak' (TARJÁN 50); Borsodnádasd: *sikta* 'műszak' (Nyr. 83: 110); Salgótarján vid.: *sichta* 'műszak vége, letöltött munkaidő a bányában' (SÁNDOR).

Példa az '(ásványi)réteg' jelentésre: Rudabánya: *sikta* „a kőzet *siktában* (rétegekben) fekszik . . .” (TARJÁN 50). A következő adatban pedig a *sikt* ~ *sikta* a. m. 'a bányabirtok tizenhatod része':¹² Jászó, 1732: „tehát olykor az kinek mezejére asatik az gang, vagy az kö, tehát azé Légyen a kö is. De azon felül új *Siktet* Sem fél, Sem mas fél egy más ellen ne mérészellye asatni” (JP).

¹⁰ Vö. a csehben is: „*šichtnik* v. horn. der Schichtarbeiter” (KOTT).

¹¹ Egyébként az „Arbeitschicht” értelmű *šichta* többek között megvan a csehben (l. KŘÍSTEK 131), a lengyelben (l. LINDE V, 628) és az oroszban is (l. TREBBIN 73).

¹² A tizenhatod részre abból az adatból következtethetünk, amely szerint a *fer-tály*, négy *siktából* áll. Ez eltérés attól, amit a németből VEITHNÉL láttunk, s amire a szlovákból példával is rámutattunk (l. fentebb).

I, 3); Jászó, 1745: „Pasko Györgynek egy fertalyt az téssen négy *Siktát* melyet ujonnom (sic!) fel követtek” (JP. I, 3).

Származéka a *siktés*, ez Aknaszlatinán 'a sóval megrakott csillét a juk alóló munkás neve' (MNy. XXXV, 268). Összetételként az iratokban mint *sitfa* és *sitvágó* fordul elő. A *sitfa*, eltérően a 'farakás, máglya' jelentésű szlovák *sichtové drevo*-tól, a. m. 'bányafa; a tűzzel való fejtéshez használt fa'.¹² Pl.: Nagybánya, 1556: „In Syluis ad eandem fodinam pertinentibus ligna *Sytfa* vocata brachiorum 600 . . . In Syluis ad eandem fodinam pertinentibus sunt lignorum *Schitfa* vocata brachia 1055” (OkISz.). Az OkISz. adatán kívül a XVI. sz. második felétől kezdve magyar szövegben is előfordul, így pl.: Felsőbánya, 1575: „Az *Sut fa* feloll ig' wegezteonk, hog' minden baniasz ket ket lab niomdokra vagassa az *sút fat*. De ha az *swtfa* wago ugj nem wagna, az baniasz meg' ne fizesse nekie” (Wenzel 419); Felsőbánya, 1589: „Valamel Baniasz szamlaskoron, beorwell, faggiuwall es *swt faval* adossa marad walamel Baniara” (i. m., 423); Felsőbánya, 1637: „Item a Vonth bányához tartozó *sittfa* erdőben levő fát a város a társaságnak adja” (Szmik 60); Nagybánya, 1664: „Vagyon egy darab erdő határunkon, kamara erdejének hijják, mely arra való volna, hogy midőn az bányák coláltatnak, ahoz valo *szütfát* (sic!) és egyéb szükségre való, onnat vágnának” (MGSz. 12: 161); Felsőbánya, 1723: „a *schicht-fával* szépen bannak-e” (MNy. 9: 329).

A *sitvágó* 'napszámos bányamunkás'-ként értelmezhető. Pl. Felsőbánya, 1710: „Bányász *sitvágók*, egy sit után per fl.-den. 25” (TörtTár. 1881 377).

Az átvételt illetően megjegyzendő, hogy LUMTZER - MELICH (DOLw. 237) csak a *sitvágót* ismeri, s ebben a *sit* előtagot helyesen német eredetűnek tartja. Tény, hogy a Felső- és Nagybánya környékéről, továbbá Pécs vidékéről és Erdélyből kimutatott *-t* végződésű jövevények mind a néme; *Schicht*-ből származnak. A Magyarország északi területeinek bányavidékéről idézett *-a* végződésű változatokat azonban, véleményem szerint, már a szlovákból vette át az ottani bányász nép. Az osztrákban és a bajorban ugyan ismeretes a szó *Schichte* formája (l. KLUGE és WEIGAND: *Schicht* a.), s a német jövevénytiszavakban az eredeti szóvégi *-e* a magyarban gyakran, főleg a mélyhangú szavakban, *-a* hanggal helyettesül (vö. MELICH: Vendégszók 76; LUMTZER - MELICH, (DOLw. 301), mégis azt mondhatjuk, hogy ez esetben aligha erről van szó. A magyar *sikta* ~ *sichta* ugyanis feltűnően csak azokon a vidékeken fordul elő, ahol a magyarság főként és elsősorban a szlovákoktól sajátította el a bányászati ismereteket. De közvetve a *sikta* szlovák eredete mellett tanúskodik a 'műszakrend' jelentésű rudabányai szlovák jövevény *porátka* (TARJÁN 67) is. Salgótarján vidékén szintén használják, mégpedig *porjětka* formában, itt a. m. 'előre ledolgozott munkaidő' (SÁNDOR). A műszakkal összefüggő *porátka* ~ *porjětka* átvételéből tehát bizonyos fokig az ugyanarról a területről ismert *sikta* ~ *sichta* származására is következtethetünk, különös tekintettel a fontosabb mondottakra.

Megjegyzendő, hogy KNEZSA ISTVÁN ismeri a már kipusztultnak vélt magyar *porátka* kifejezést, 'eine Steuerart' jelentésben, amely szerinte: „Nyil-

¹² Vö.: „*Sitfa*, régi, már csak emlékezetben, de nyelvjárásban, közhasználatban nem élő szó. Mikor még a múlt század elején Felsőbányán tűzzel fejtettek a bányában, *sütfá*-nak nevezték a bányában tüzeléshez használt fát. Ma már csak a régi emberek emlékeznek rá” (OkISz.). S minden bizonnyal a *sitfa* ilyen felhasználására utal a következő megjegyzés, 1581-ből, Felsőbányáról: „mert ackoron nyherhettiewk bewwebben az genget, mikoron eggik eztendeij Azzw fa, az masik eztendeit ott ery el” (SzKR. 230b).

ván a cseh *pořádka* 'die Reihe, der Turnus' . . . szóval függ össze" (KNEIŽSA, SzlJsz. 436). Az bizonyos, hogy a szó a cseh *pořádka*-val kapcsolatban van, ez a kapcsolat azonban csak rokoni. A közvetlen átadó ugyanis minden bizonynyal a szlovák, ezt igazolja a ma is élő, s a KNEIŽSA által nem ismert magyar *porátka*, *porjětka* szó jelentése, valamint ez utóbbi változat hangalakja is. Az *ie* (< *ia* < *ä*) ugyanis tipikus középszlovák jelenség, amelynek kialakulása a XV.—XVI. századra tehető (l. PAULINY 280). A magyar szaknyelvi *porátka* ~ *porjětka* tartalmilag pontosan megfelel a régi és a népnyelvi szlovák *poriadka*-nak. Pl.: XVIII—XIX. századforduló: *porgádky* 'Frohndienst, Frohnarbeit' (JŠ 9: 108); *poriadka* 'rabóta, na kotóruju vyszylájet kresztyányina óbšesina' (Mič.); *poriadky* 'práce, které občané po řadě pro obec konají' (KÁLAL); *poriadka* 'zastar. práca, ktorú boli občania povinní postupne a bezplatne vykonať pre obec' (SSJ). S bizonyos, hogy a KNEIŽSA által idézett összeírásai szövegrészben levő *poratka* sem 'adónem', ellenben 'munkaszolgálat, szerjálás'. Így értendő ez az alábbi idézetekben is: Nelipina, 1648: „Ezek ketten több adót nem adnak, hanem f. 2 d. 50 s *poratkarais* jarnak" (Urbáriumok 548); Hrušsó, Kistapolcsány, 1667: „akinek jó igyekezetit, s szükségít fogja látni (háza nem lévén) éppíttesse, ne onerálja bizonyos ideig *poratkával*, vigyázzván arra, hogy az idő alatt henyelésre magát ne adja" (MGSz. V. 211—212). A kihaltnak vélt *poratka*, tkp. *porátka* tehát lényegében ugyanabból a szlovák *poriadka*-ból származik, mint a bányászterminológiában ma is meglevő *porátka* ~ *porjětka*.

3. A bányászat és a vele szorosan összefüggő ércfeldolgozás jellegéből adódott, hogy a munkásoknak gyakran hosszú utat kellett megtenni a bányatelepektől a munkahelyükig. Ez természetesen sok időt és energiát emésztett föl, ezért a távol lakó munkások alkalmi építményeket készítettek maguknak munkahelyük közvetlen közelében, s munkanapokon ott laktak. Ezt a nyilvánvalóan nem éppen tágas és kényelmes szálláshelyet a szlovák bányászok *kram*-nak nevezték, ami pontos megfelelése a német bányásznyelvi *Kram*-nak. A kfn. *kram*, úfn. *Kram* szónak ezt a jelentését a német szótárak általában nem szokták föltüntetni, s még a legújabb kiadású KLUGE sem említi meg a közölt jó néhány értelmezés között. GRIMM azonban e téren sem marad adósunk, mert itt a *Kram* = „1. als die älteste erreichbare bed. erweist sich: z e l t d e c k e, aus gespanntes tuch oder ähnliches dach als wetterschutz . . . a) *kram* auf dem schiffe, noch im 15. jh . . . b) noch heute im bergbau, gleich kaue, huthaus, bei Gätzschmann 47 als östr., ein kleines behältnis zum aufbewahren der gerätschaften (zeugekram), der erze (erzkram), des roheisens (flossenkram) . . . ; s. auch den kohlkram der köhler." (GRIMM V, 1986). A *Kram*-nak az eredeti 'védelmül szolgáló vászontető' jelentése (l. GRIMM és KLUGE *Kram* a.) a bányászok gyakorlatában az aknák bejáratát befedő tetőzetre, a szerszámok és munkaeszközök megóvását szolgáló építményre,¹⁴ majd a munkások (bányászok, favágók, szénégetők) alkalmi lakhelyére konkretizálódott. A magyarországi német szakszövegekből már a XV. sz. végétől kezdve kimutatható e jelentések valamelyike. Körmöcbánya, 1492—1512: „Am ersten

¹⁴ Elsősorban osztrák viszonylatban, vö. „*Kram* = ein kleines Behältnis zur Aufbewahrung von Gezäh (Zegukram) oder Erzen (Erzkram)" (Veith). S az 1667/1742-es kéziratban bányászati szótár szerint is: „*Kramb* wirdt genennet die Wohnung, so zum Gruebengraben gehörig, darein der nothwendige Bergzeug zum täglich Gebrauch gehalten wirdt" (HS 7: 228).

so soll eyn yeder pergmeister ein auffsehen haben, dass man keine Geppel noch *Chrom* bey denen Schechten, oder Stollen abrech; ess wer den sach, das man einen Newen Geppel oder *Chrom* widerumb dohin sezcen oder pawen wolth" (WENZEL 277); Körmöcbánya, 1496: „Item Das kein Gapell ader *Krom*, es sey pey schechten ader Stollen, abgeprochenn werde, es sey den Sach Das man eyn neuen Gapell oder *krom* do hyn pawen wolle" (GÁRDONYI 219–220); Körmöcbánya, 1526: „Vor schindl eynem *krom* bey der Stattstollen tzubesse- ren fl. 1." (Dokumenty 355).

Nem szándékozom most bővebben foglalkozni a német *Kram* és a szláv *chram* etimológiai hovatartozásának kérdésével (erre l. összefoglalóan legutóbb VREW *kram* szócikkelyt), szükségesnek tartom azonban kiemelni, hogy a *kram* ~ *krám* a szláv nyelvekben sohsem jelöl erős, masszív, tömör építményt, szemben a *chram*-mal, melynek éppen ezek a tulajdonságai (l. MACHEK *chram* a.). A sátorvetős árusító bódétól kezdve, a szatócsüzleten át, egészen az alkalmi munkásszállásig a szlovák szó jelentésfejlődése minden esetben pontosan követi a németét, s annak átvételére mutat. Ezért csatlakozom V. MACHEKhez, aki szerint a 'haraburdi; prodejna' (= 'limlom; szatócsbolt') jelentésű cseh – tegyük hozzá: és szlovák – *krám* a kfn. *krām*-ból származik (l. Machek *krám* a.).

A cseh és szlovák szótárak, hasonlóan a némethez 'enyhely, lakhely' jelentésben nem ismerik. Leggyakrabban a '(szatócs) bolt; áru; limlom' értelmezését tüntetik fel (vö. Jg., KOTT, Bern., SSJ), mint ahogy a közhasználatban elsősorban valóban így honsodott meg, szlovák viszonylatban pl. már 1473-ban: „Což by . . . kramár k svému *kramu* chtěl prodati" (Ryšánek 251). Érdekes Jancsovic adata, akinél a *krámik* deminutívum a m. 'sátorka'. Feltehetőleg a sátoros árusok elárusító helye értendő rajta. A bányászattal kapcsolatos szlovák nyelvű szövegek és néprajzi adatok alapján azonban minden kétséget kizáróan leszögezhetjük, hogy a szlovákság a *krám*-nak nemcsak a szótárakban rögzített tartalmát, hanem a bányászatban kialakult 'alkalmi lakás, szálláshely' jelentésváltozatát is ismeri.¹⁵ A szó a XVI. sz. közepétől kezdve ilyen értelemben is bőségesen adathozható. Eleinte csak a *kram*, majd a kicsinyítő képzővel ellátott *krámec*, *krámčok*, *krámik* változatok is jelentkeznek, igazolva a kifejezés teljes meghonosodását. Pl.: Bocabánya, 1588: „spolu stúpamý, sslemownow, ssaffarskow Izbow zo smýtnow, z Yatkamý, ktomú take z hornim *Kramom* a stow ze zahradow za *Kramom*" (Bjk. II 50); 1610: „czobý pak dwema týsiezmy zlatýma mohol wýkonatý . . . gako hútú chewerskú, a nekterý *kram* k/temú" (SzL. 1610: 29); Štiavnička, 1676: „Slichal za dawnych časou aneb rokou, že kde wčyl biwagu Prsseney, tan len vyhlyarske *kramce* bywaly a že Komoru bystriczku vyhlya palyewali" (SzNySz.); Bocabánya, 1747: „za drewo ku *kramczu*" (SzL. 1747, 49: 46); Német-Lipcsei Krónika (kb. a XVII. sz. m. f.): „byl *Kram* welmi zhrubého drewa zbudowaný, gako bečky" (ČMSS 6: 11); 1759: „žaden *kramec*, neb izba, šmikna a gapel, na banach" (Ratkoš MBO II 115); Selmechányai Krónika: „Obidlenga sam nebolo len si take *kramcoke* robili" (SMSS 7: 135); „od tich *kramcow* dostalo meno Kremnica" (i. m., i. l.); *kram*, *kramik* (Žak. 651); Zemplén megye: *kram*, *kramec* (SN 6: 622); *krám* (Dobšiná 28).

¹⁵ A párhuzam kedvéért emlitem meg, hogy általában sem a lengyel, sem az ukrán szótárak nem adják meg a szó ezen speciális értelmét, a Varsói Szótárban azonban találunk rá utalást. Itt ugyanis a lengyel *kram* hatodik jelentése a bányászatból való, ahol a.m. 'skład do przechowywania rudy'.

A későbbiek miatt fontosnak tartom kissé jobban szemügyre venni, hogy valójában milyen is volt egy ilyen bányászok, favágók, szénégetők készíttette *krám*.¹⁶ Ami az építését illeti, a kelet-szlovákiai Žakarovceban az egykori *kram*, *kramik* jellemzője: „zrubová alebo kamenná stavba, často položenica, ktorá slúžila ako dočasný útulok lesných robotníkov, pastierov a baníkov” (Žak. 651; részletesebb leírását l. i. m., 187–190). A dobsinai németben a *kröm* a. m. 'Hütte der Bergleute; in früheren Zeiten wohnten die Häuer in einer Erdhütte; nur am Sonntag waren sie in ihrer Stadtwohnung' (LUX 128). V. LATTA ugyanakkor a Zemplén megyei szénégetők életének leírásakor ezt mondja: „Hámorskí a popročskí uhliari stavajú koliby skoro jednako, ale Popročania používajú názov koliba pre otvorenú kolibu, kým uzavretú kolibu s dvierkami menujú *kram* (v Čiernom Balogu *kramce*)” (SN 6: 622). S az ottani szénégetők a munkacsapat nagyságától függően 2–3 személyes kisebb, vagy 4–6 személyes nagyobb *kram*-okat építettek (l. SN 6: 623). Ézt a gyakorlatot tükrözi vissza a Selmecebányai Krónikában elmondott városalapítási rész is, amely szerint: „Roku 770. počali se bane w Kremnici . . . a tak dali Slowakow tam nagprw robít. Obidlenga tam nebolo, len si take *kramcoke robili pre trich neb štir chlappow*. Potom prissli Sachsi, a ti potom obdržali wettssu stranku. Ag ti si take *kramce stawali*, a ponewadž boli Nemci, tak menowali *krämlu*, a ponewadž po čase sa toho wela nastawalo, tak od tich *kramcow* dostalo meno Kremnica, nemecky Kremnitz.” (SMSS 7: 135).¹⁷ A. KOSTKOVÁ pedig azt tapasztalta, hogy a *krám* nem földkunyhó, hanem rendszerint a hátuljával a hegyoldalba süllyesztett, kőből és fából emelt, kb. másfél méter magas építmény volt, ahol 8–17 ember is ellakhatott. (l. SN 11: 504–503). Nyilvánvaló, hogy a munkások a különböző vidékeken az adott helyzetnek megfelelően alakították ki, s a szükségleteknek megfelelően méretezték az ott szokásos *krám*-típust. De ezeknek a *lakó-krám-oknak* közös sajátosságuk volt, hogy tüzet mindenképpen lehetett bennük rakni. Az épület anyaga lehetett föld, ill. részben föld, kő vagy fa, tűzteret mindig készítettek benne. S mint már említettem, a *krám*-ok általában csak munkanapokon szolgáltak lakóhelyül a munkásoknak, a Német-Lipcei Krónikából mégis arra következtethetünk, hogy alkalom adtán huzamosabb tartózkodásra, családi életre is berendezkedhettek bennük.¹⁸

¹⁶ Hogy a *krám* elsősorban valóban a bányamunkával van szoros összefüggésben, azt jól mutatja az a megjegyzés is, amellyel a néprajzos A. KOSTKOVÁ — e kérdést Gömör és Szepes megyében tanulmányozva — gyűjtőútja során találkozott. Eszerint: „Na otázku, čo je krám, či je to koliba, odpovedajú baníci zhodne: »Koliby mali bačovia a pastieri, krám mali iba baníci«” (SN 11: 499).

¹⁷ Úgy gondolom, erről az etimológiáról fölösleges bővebben beszélnünk. A szó története mégis megkívánja, hogy megemlítssem: magyar körökben sem maradt visszhangtalanul. *Zsemley Oszkár* pl. elmondja, hogy egy, XVIII. századi kézirat szerint Körnöcbánya neve közös német—szláv produktum, melynek forrása a viskó jelentésű *Kram*. Majd így folytatja: „Hogy ezen magyarázat nem minden valószínűség nélkül való, ezt igazolja egyik, 1734-ből való irat, mely említés (sic!) tesz arról, hogy a mai Körnözbányának Besztercebánya felőli oldalán volt s a szénégetőktől lakóházul használt bódékat a nép *Kramce*-nak nevezte.” (BKL. 38 II 570).

¹⁸ Eszerint: „Roku 1564. Benewain tak rečený Nemeec který byl hutmanem na bani rečenej Wodná, u Daniela Guldningera mezy Hutou a mezy Stolihou rečenou Wodná w pol dolině byl Kram welmi zhrubého dřeva zbudowany, gako bečky, a když se od wrchu Hole sněch ssústil, prissel i na ten krám, a tohože Benewain spolu zgehó manželkou y znekerými robotnjky samo dewateho y ditky gehó zassústilo a zesebou wzalo dolu i skramom hrubým až skoro k Hutě tu kdě se dokña (!) od štareg z woduo scházy, a bylo w tomto kráme a w gednom belčowe leželo dwoge detj tohože Benewaina, a gedno ztechže dětj kyd krám wzalo wyhodilo na wrch na sněch, který byl gako dom

Az adatok tanúsága szerint tehát az ideiglenes lakás feladatait betöltő *krám* a szlovák bányavidékeken alakult ki a 'szerszámos kamra, szertár, raktár', majd 'Schutzort für Arbeiter' jelentésű német *Kram*-ból (ez utóbbi értelmezésre vö. GÁRDONYI 219). Keletkezése idejét A. KOSTKOVÁ az állandó kiszolgálást igénylő ún. tótkemencék alkalmazásának bevezetésével hozza összefüggésbe (l. SN 11: 522). Ez a feltevés nagyon valószínű, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy már a XV. sz. első feléből vannak adataink egy Gölnicbánya melletti híres tótkemencéről (l. HAPÁK 10). De lehetséges az is, hogy a tótkemencék megjelenése inkább csak számottevően meggyorsította a *krám*-ok lakás céljából történő építését és elterjedését. Egyáltalában nem látszik lehetetlennek ugyanis, hogy a bányászok, amikor a lakhelyüktől messze volt a bánya, már korábban is felhasználták szállásnak az addig csak raktárként igénybe vett *krám*-okat. Bizonyos, hogy sok esetben másként meg sem oldhatták a távoli munkahely és az otthon-lakás ellentmondását, amely még fokozottabban jelentkezett, ha más vidékekről érkeztek a munkavállalók az adott bányakörzetbe.¹⁹ A bányaműveltetők ugyanis megkövetelték az állandó jelenlétet. Felsőbányán pl. 1787-ben egy magánbánya-társulati határozat nyolcadik pontja kimondja: „A kimenetelek pedig a bányászoknak soha ennek utána nem később, hanem Hétfőn reggel legyen, az hazajöveledek pedig Szombaton délután, mely ha így nem lesz, erről az első legény fog számolni és aki hibás lesz, a hiba szerint való büntetését el nem kerüli” (SZMIK 114 – 115). Ilyen körülmények között viszont mégiscsak valami fedélről, enyhelyről kellett gondoskodni az időjárás viszontagságaival szemben. Mindez érvényes volt persze akkor is, ha esetleg ilyen szankciókról nem volt szó, csupán a munkaalkalom, a kereseti lehetőség sarkalta, ill. kényszerítette erre a megoldásra a bányászokat, szénégetőket, favágókat. Ez a három foglalkozási ág ugyanis a középkori bányatermelésben szoros egységet alkotott. Nélkülük nem volt sem bányászat, sem érefeldolgozás. Ennek megfelelően a különféle iratokban is gyakran együtt emlegették e három mesterséget. Pl. Besztercebánya, 1708: „már itten mind libetbányai, mind peniglen tiszlezi bombaöntő officinákból öszvegyültek a *szénégetők*, *favágók*, *hevérek* és bomba- s golyóbisöntő mesteremberek” (TörtTár. 1882: 574); Besztercebánya, 1708: „... mind az két bomba s golyóbis öntő officinákból turmatim jüttenek hozzám *hevérek*, *szénégetők*, *favágók* s bombaöntő mesterek” (HECKENAST 124). S ezzel eljuttunk a magyar *karám* egyáltalán nem újkeletű kérdéséhez.

A 'tugurium, Hütte' jelentésű magyar *karám* Molnár Albertnél jelenik meg először, 1621-ben (l. NySz.), s ilyen értelemben a XIX. sz. végéig csaknem valamennyi számottevőbb szótárban megtalálható. A *karámnak* ezt a 'kunyhó' jelentését azonban GOMBOCZ ZOLTÁN kétségbevonta (MNY. XVIII, 125) és kételkedik benne KNIEZSA ISTVÁN is: „ennek a jelentésnek a hitelessége azon-

zwyssze, nahé, a prineslo ho dolu kdě stál sněch a živé y zdravé a nahé pribehlo pánu Danielowj Gúldnfingerowj y giným tuto prjrodu” (ČMSS 6: 11). — A lezúduló hólavina nyilván több alkalommal is betemette a bányászok *krám*ját, sok esetben emberi életeket is kioltva. Ilyen hóomlás történt 1812-ben Bocabányán is, amikor nyole bányász közül hat az életét vesztette a *krámban*. (l. SzL. 1748 – 82: 26).

¹⁹ Jól illusztrálja ezt a tényt a munkácsi Conventio Metallicorum 1694-ből, amely a távoli vidékekről érkezett bányászoknak bizonyos kedvezményes juttatásokat is előír: „Mivel meszinnen farattak ide [ti. a bányászok — G. F.], hogy annyival inkább edessitessenek, egy holnapra negy legényre negy negy font turojok lesz” (RL. V. 3. c/H 78b).

ban kétes, lehet hogy csak MA félreértése" (KNIEZSA, SzlJsz. 849). Ezzel szemben a szó tárgy történeti vizsgálata teljes mértékben igazolja Molnár Albertet és azokat, akik a magyar *karámot* elsősorban 'kunyhó, viskó' értelemben köztölték. Már Gvadányi kijelentése sem hagyható figyelmen kívül, amikor az Egy falusi nótáriusban (1790) ezt írja: „*Karám* annyit tészén, mint gulyiba, vagy gunyhó" (NySz.).²⁰ Bizonyosra vehető, hogy az író erre vonatkozó ismereteit nem a szótárakból merítette, hanem felvidéki környezének gyakorlatából. De már a XVIII. sz. első évtizedéből előbukkan egy olyan szintagma, amely a körülmények ismeretében ugyancsak '(fedett) szálláshely'-re enged következtetni. A Nagykálló környéki salétromfőző gazdákról és az általuk alkalmazott legényekről tájékozódva ugyanis megtudjuk, hogy az ilyen jó módú gazdák szolgálatában „karámos legények" (HECKENAST 34) állottak, akik: „laboratores salýtri partim ex personis advenis, partim incolis existentes, qui aequa cum loci salýtri possessoribus libertate gauderi ambiunt" (HECKENAST 34, 107. jegyzet). Csaknem bizonyos, hogy a Szabolcs megyei összeíró azért határozhatta meg közelebbről ezeket a legényeket „karámos" jelzővel, mert a részben jövevény, részben a környéken fogadott munkások *karám*-ban, azaz viskószerű épületben, kunyhóféleiben húzódtak meg, amíg a salétromfőzés tartott. Száz évvel ezelőtt pedig a következőket olvassuk HUNFALVY J.-től, amikor a Gömör és Kishont megyei bányászok életét ecseteli: „A bányászok főledele egész éven át a burgonya- és rozslisztból készült felvert haluska, melyet a *hegyi karámban* maguk főznek" (HUNFALVY 93). Teljesen valószínűtlen, hogy az olyan „*hegyi karám*", ahol bányászok főznek — ami egyben föl-tételezi a huzamosabb ott-tartózkodást is — valamiféle 'juhok számára bekerített hely; Pferch, Schafhürde' lett volna, nem pedig 'viskó; Hütte', amelyben tűztér is van. Minden kétséget eloszlatnak azonban Szmik Antalnak Felsőbányáról és Eisele G.-nak Gömör és Borsod megyéből szóló közlései, a jelen

²⁰ HADROVICS LÁSZLÓ volt szíves fölhívni a figyelmemet, hogy a NySz.-nak ez az idézete Gvadányi lapalji jegyzetéből való (ahol egyébként *Galyiba* van, s nem *gulyiba*, ahogy a NySz. tévesen közli).

De a *karám* szó kétszer előfordul a verses szövegben is:

Egy óráig mentem, míg a' tűzhöz értem,
Tsikós tanya volt ez, itten szállást kértem,
Mivel sok hig sarat, sok vizet ma mértem,
Felette jól esett, hogy itt tűzhöz fértem.

Tsikós lova mellé köté paripámat,
*Karámjába** rakta minden portékámat,
Nádat hányt a' tűzre, száríttam gúnyámat,
Mondotta, s' le húzta lábamról tsizmámat. (27. l.)

**Karám* annyit tészén, mint *Galyiba*, vagy *Gunyhó*.

Majd ismét:

Tudott ez deakúl, tudta ez szándékát,
Hozott a' *Karámból* két berbéts lapotzkát,
Maga meg spékelté, meg is adta sóztát,
Tett a' tűz mellé még egy bográts káposztát. (28. l.)

Az idézett részek alapján is kétségtelen, hogy a *karám* jelentése 'pásztorkunyhó'.

század első évtizedéből. SZMIK A. ugyanis a felsőbányai bányászok munkába indulásáról így beszél: „A bányász-kolomp mélabús hívására összegyűlnek a bányászok korán reggel négy órakor a „karám” rendelő szobájában” (SZMIK 188). Néhány lappal arrébb meg is magyarázza, hogy mit értsünk *karám*-on: „*karám* = minden bányánál szokott lenni egy fából vagy kőből épült, kisebb-nagyobb helyiség, hol a szerszámokat, az üzemhez szükséges kellekeket és anyagokat megőrzik s ahol rendszeren az ügykezelést is intézik. A munka megkezdése előtt ezen karámba szoktak összegyűlni, az illető bányában dolgozó munkások s ott az altisztnél vagy bánya gazdánál jelentkezők, a fészületnél leterdelve imádkoznak, úgy szállnak a bányába és kezdik meg a munkát” (SZMIK 195). Nála tehát a karám a. m. 'raktár; irodahelyiség', vagyis épület. EISELE szintén úgy emlegeti a karámot, mint kunyhót, amely raktározási célokra kívül emberek lakóhelyeül is szolgál (EISELE 141, 193, 357, 375 stb.), sőt könyvében egy ilyen karám fényképét is közli (EISELE 373). Noha EISELE karámjai nem ottlakás céljából készült kunyhók, hanem inkább elhagyott raktárhelyek benyomását keltik, ahol azért ideig-óráig az emberek meghúzódhattak (vö. SN 11: 501), épület jellegük kétségbevonhatatlan. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni azt is, hogy PÉCH ANTAL kétnyelvű bányászati szótárában a múlt század második felében a német *Kram*-ot a magyar *tár* szóval tolmácsolja, s ennek megfelelően *Zeugkram* = *szertár*, *Erzkram* = *ércztár*, *Scheidkram* = *szemelő szoba* (PÉCH, Szótár). Ugyanakkor az alsómagyarországi bányaművelésről szóló jelentős monográfiájában, amely szótára után néhány évvel később látott napvilágot, a selmecebányai bányabíróság 1616. évi német nyelvű jegyzőkönyvéből magyarul idézve a német *Kram*-ot következetesen *karám*-nak mondja, pl.: „162. Wilhelmschacht, a fisterorti *karám* felett” (PÉCH II, 569); „20. Pachenstolln a bibertárnai *karám* alatt” (i. m., 561) stb. A század elejéről való Szeőke-féle Bányászati Tájszótár a karámot szintén épületként határozza meg. Eszerint a *karám* Torockón 'kis kunyhó a bánya előtt', Felső- és Kapnikbányán 'rendelő szoba' (BT. 169). De Kapnikbányán azt is följegyezték, hogy ott az „Ércztörő-ház v. ércztörő-karám” a. m. 'zúzda; Pochwerk' (NyK. II, 375).

Mindezen *karám* adat helyes értékeléséhez hangtanilag és jelentés tekintetében egyaránt döntő segítséget jelent egy 1620-ban kelt bejegyzés, amelyet SCHÖNHERR GYULA másolt ki a nagybányai városi iratok anyagából. A véleményem szerint perdöntő erejű mondat, amely SCHÖNHERR GYULA kéziratai közt az Országos Széchenyi Könyvtár kéziratárában található, így hangzik: „Externus in Kepely: Ittem vagon egy Hutmani *Cram* vagy haz” (Fol. Hung. 1912. III, 35). A *kram* változat előbukkanása szinte kényszerítően hat a szó származásának kutatásánál, a „Hutmani *Cram* vagy haz” kitétel pedig pontosan megmondja, hogy épületről van szó.

Van azonban egy húsz évvel ezelőtti leírásunk is a karámról, mint lakóalkalmatosságról, s ez a Debrecen környéki *favágó karám*. N. BARTHA KÁROLY azt mondja róla, hogy „kerek, kúpalakú, felül nyitott kunyhónak a neve” (Ethnographia 57: 67), majd pedig: „a *karám* szó jelentheti a hortobágyi juh karámot is, de jelenthet kunyhófélét is, foglalkozásuk folytán szabadban हुआmosabban kint élő emberek enyhelyét, amelynek jellemzője, hogy kerítészerű építmény, kúpalakú és felül szabad nyílása van” (i. m., 70). Ilyen karámot, amelyben N. BARTHA szerint tüzet is raktak, favágók készítettek maguknak, akik az egész telet kint húzták ki az erdőn: „Október utóján kellett kimenni és márciusban, áprilisban fejezték be a vágást. Közben kéthetenként jártak

haza feltisztalkodni és élelemért. A család nem járt ki, csak nagyon ritkán” (i. m. 69). Megkülönböztették a *kis karám*-ot, ahol hét ember húzódott meg és a *nagy karám*-ot, amelyben kilencen vészelték át a hideg hónapokat (l. i. m., 67). Ezen kívül valamikor „építettek a debreceni erdőkben ú.n. *csőszkarámot*, s ezek abban laktak. Hasonlóképp a makkoltató disznókat kint legeltető kondások is raktak össze maguknak a debreceni Nagyerdőn karámot” (i. m., 70). De használatos volt átvitt értelemben is. A lakóhelyül épített karám ugyanis a benne lakó egy-egy munkacsoport megjelölésére is átvivődött. Ezzel kapcsolatban a múlt század második felében TÖRÖK GÁBOR így ír: „A letarolást városi lakosok, még pedig nagyobb részben ácsok és kőművesek végezik. 10-en, 12-en egy csoportba állanak, s együttesen dolgoznak. Ilyen egy csapat »karámnak« neveztetik.” (Debrecen 684).

N. BARTHA KÁROLY közléséből még egy fontos momentumot kell kiemelnünk. Nevezetesen azt, hogy 1920 körül az Észak-Magyarországról a debreceni erdőbe érkező favágók eleinte tetővel ellátott, oldalt nyitott kunyhó-félét csináltak maguknak, később azonban a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva ők is oldalfallal készítették karámjaikat. Debrecen vidékén ugyanis elsősorban nem a csapadék ellen kellett védekezni, mint a Felvidéken, hanem a szél rohamait kellett fölfogni (l. i. m., 70). Ebben a tényben ékes bizonyítékát látom annak, hogy a szlovák hegyekben a bányászok, szénégetők, favágók által kialakított zárt tetejű karám-típus hogyan idomult a délebbi fekvésű, kevés csapadékú tájakon az ottani éghajlati viszonyoknak megfelelően nyitott tetejű építménnyé.

A magyar *karám* származásának kérdésével már sokan foglalkoztak. Az eredmények összegezéseként a SzófiSz. a *karám* valószínű eredetét, tekintet nélkül annak jelentésére, valamelyik török nyelvben látja. Hasonlóan vélekedik KNEZSA ISTVÁN is, amikor kijelenti, hogy a karám „Nyilván a törökből való” (SzlJsz. 849) és tévesnek minősíti a cseh *krám* 'Laden, Verkaufsladen, Handlungsgewölbe' kiindulást (uo.). Napjainkban a magyar nyelvészeti felfogásban a *karám* általában török eredetűnek van elkönyvelve (vö. pl. MNy. LVII, 171; Nytud. Ért. 40: 234; BÁRCZI 46 stb.). A 'Laden, Verkaufsladen, Handlungsgewölbe' jelentésű cseh *krám* jelentéstani megfontolások alapján valóban aligha lehetne a magyar *karám* szó forrása. Úgy gondolom azonban, hogy az általam bemutatott adatok sokasága elégségesnek mondható annak alátámasztására, hogy a magyar szót végső fokon a német *Kram* 'Kaue, Schutzort' szlovák segítséggel történt átvételének tekintsük, ahogy erre már LUMTZER—MELICH (DOLw. 147) is gondolt. A szlovákiai, valamint a Szatmár megyei és Erdélyi bányavidékek közötti egykori kapcsolatok ismeretesek, szlovák favágók és szénégetők pedig nyilván a régebbi századokban is gyakori látogatói voltak a tőlük délebbre fekvő magyarlakta vidékeknek. Másrészt tudjuk azt is, hogy a középkortól kezdve Gömör, Hont, Borsod, Zemplén stb. megyékben milyen nagy mértékben összekeveredett a magyar lakosság a szlovákokkal. Mindez természetes magyarázatát adja a szlovák közvetítésű német *Kram* magyar meghonosodásának.²¹

²¹ A *karám* szó eredetét illetően szükségesnek tartom idézni HADROVICS LÁSZLÓ felfogását, amelyet a nekem átadott kéziratában fogalmazott meg. Hadrovics László a *karám* törökből való származtatását két fogyatékoság miatt nem tartja valószínűnek. „Az első fogyatékoság szótörténeti jellegű. Ha a *karám* valóban a honfoglalás előtti vagy a második, úgynevezett kún-besenyő rétegből való, mint azt GOMBOCZ és BÁRCZI felteszik, és régen is azt jelentette, amit általában fő jelentésének tartanak, ti. ,elkerített

A magyarban az első adatok 'kunyhó, viskó' jelentésben vannak szótár-ozva, s mint láttuk, ez meg is felel a tényleges állapotnak. A *karám* kezdetben tehát nyilván csak a bányászok, szénégetők, favágók, később pásztorok, csószók stb. építette szükséglakásra vonatkozott, amelynek kivitelezése, építési megoldása a helyi adottságokhoz és körülményekhez igazodott. A magyarok szlovák közvetítéssel átvették a 'tugurium; Hütte, Schutzort' jelentésű német Kram-ot (itt az idézett bányászati forrásanyag mellett nem hanyagolható el az a körülmény sem, hogy a szótári adatok jelentős többsége északi területekről valónak látszik), s ez a gyökeret vert jövevény elsősorban az alföldi sík vidékeken 'juhok (állatok) számára bekerített hely' jelentéssel gazdagodott. Ez utóbbi jelentés azután egyrészt a kiterjedt pásztorokodás és állattenyésztés, másrészt a magyarok körében kevésbé kedvelt bányászati szakterületek következtében előtérbe nyomult, közhasználatúvá lett. Az előbbi viszont csupán a szaknyelvi szóhasználatra korlátozódott.²²

S végül ez az idegen eredetű szó másodsor is polgárjogot nyert, mégpedig a szlovákiai magyar bányászok körében. Erre ugyan csak egy községből vannak adataim, valószínű azonban, hogy további gyűjtőutak folyamán máshonnan is előkerül majd. Rudnán ugyanis ma az újabb átvételű és kétségtelenül szlovák eredetű *krám* a neve a bányászok szükséglakásának. A rudnaiak szerint: „A bányászok *krámokba* laktak” (BARABÁS 67). Az ottaniak elmondták hogy a bányák dolgozói egész héten távol éltek a családjuktól, s a szlovák adatokhoz hasonlóan leszögezték: „Ott voltak a *krámok* kőből, abba laktunk mi, bányászok. Deszkával és földdel volt fedve. Középen volt a tűzhely, két oldalt priccdeszkára téve szalmazsák. Cserépfazekakba főztünk, ezeket két oldalról melegítettük” (BARABÁS 61).

Úgy gondolom, a most bemutatott anyag, különösen pedig a *krám* szó esete jól példázza, hogy a kultúrtörténeti vizsgálódások köréből a bányászat és társterületei valójában mennyire kiszorultak. Elsősorban talán azért, mert a magyar nyelv szempontjából nem tekintették igazán jelentősnek. Az egyes jelenségek azonban sohasem elszigeteltek, s a helyes összefüggések felismerése remélhetőleg nem kevés újat hozhat erről a területről is.

GREGOR FERENC

állatállás'-t, akkor miért csak 1621-ben Molnár Albertnél jelenik meg először. Ha a hasonló jelentésű *akol*, *ól*, *istálló*, *szállás*, *szín* szavainkat nézzük, mindegyik több évszázaddal korábban jelentkezik. Az *akol* 1095, az *ól* 1208, az *istálló* 1291, a *szállás* 1283, a *szín* 1193 óta ismeretes. Hol lappangott ennyi ideig a *karám*? Bármennyire egyenetlenül tartalmazza is az OklSz. és a NySz. a magyar szókincset, ekkora kiesést nem lehet a véletlen játékanak tulajdonítani. Az *akol*, *ól*, *istálló*, *szállás*, *szín* előfordulásai éppen azt mutatják, hogy az ilyen jelentésű szavak tárgyi okokból nagyon is gyakran szerepelnek okleveleinkben.”

A török egybevetés másik hiányosságát HADROVICS LÁSZLÓ a szó eredeti 'kunyhó, pásztorokunyhó' jelentésének elhanyagolásában látja, ami megegyezik az általam fentebb elmondottakkal.

Hálás köszönetet mondok HADROVICS LÁSZLÓnak a szíves észrevételekért és kiegészítésekért.

²² JOSEF VAŘEKA feltételezi hogy a *karám* a.m. 'állatok számára bekerített hely' meghonosodását elősegíthette egy ilyen jelentésű török eredetű homoním szó átvétele a magyarba (vö. SN 9: 635).

Rövidítések

(A magyar nyelvészeti irodalomban használt leggyakoribb rövidítések — OklSz., SzófSz., NMy., stb. — itt nem szerepelnek).

- Bányászat = Műszaki Értelmező Szótár 26. Bányászat. Szerk. TARJÁN GUSZTÁV. Bp., 1964.
- BARABÁS = BARABÁS JENŐ rudnai (Csehszlovákia) gyűjtése (a Néprajzi Múzeumban deponálva).
- BÁRCZI = BÁRCZI G., A magyar nyelv életrajza. Budapest, 1963.
- BERN. = A. BERNOLÁK, Slowár Slowenski—Česko—Latinsko—Nemec-ko—Uherski. I—VI. Buda, 1825—1827.
- Bjk. = Bányajegyzőkönyvek I—III. OL. Szentiványi család levéltára.
- BKL. = Bányászati és Kohászati Lapok. 1868—
- BL. = Bányászati Lapok. 1951—
- BLANÁR = V. BLANÁR, Zo slovenskej historickej lexikológie. Bratislava, 1961.
- BŠ: Žak. = Žakarovcei bányakönyv. A Selmecebányai Bányászati Levéltár anyagában.
- BSZK. = Bocai Számadaskönyvek. A Selmecebányai Bányászati Levéltár anyagában.
- BT. = SZEŐKE I., Bányászati-Szótár. A Bányászati Tájszótárral. Bp., 1903.
- BTS = Banický terminologický slovník. Bratislava, 1951.
- BUFFA = F. BUFFA, Narečie Dlhej Lúky v Bradejovskom okrese. Bratislava, 1953.
- ČMSS = Časopis Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti.
- CSIBA = ST. CSIBA, Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae. Tyrnaviae, 1714.
- CsLKi. = OL. Csáky család Kluknoi levéltára.
- CZAMBEL = S. CZAMBEL, Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských, jazykov. Turč. Martin, 1906.
- CzF. = CZUCZOR G.—FOGARASI J., A magyar nyelv szótára. I—VI. Bp., 1862—74.
- Debrecen = Debrecen királyi város egyetemes leírása. Szerkeszté Zelizy Dániel. Debrecen, 1882.
- Dobšiná = L. ROSENBERGOVÁ, Banická ľudová terminológia mesta Dobšinej. Bratislava, 1952 (a pozsonyi egyetemen lévő kéziratos diploma munka).
- Dokumenty = Dokumenty k baníckemu povstaniu na Slovensku (1525—1526). Na vydanie pripravil P. Ratkoš. Bratislava, 1957.
- EISELE = Gömör és Borsod vármegyének bányászati monográfiája. Selmecebánya, 1907.
- GÁRDONYI = GÁRDONYI S., Zur Geschichte der deutschen kanzel- und bergmannssprache von Schemnitz und Kremnitz im 14.—16. Jahrhundert. Dissertation zur Erlangung der Kandidatenwürde. Debrecen, 1964 (kézirat).
- GEBAUER = J. GEBAUER, Slovník staročeský. Praha, I — 1903: A—K; II — 1916: K — nedbalivost.
- Gömör-Kishont vm. = Gömör és Kishont vármegye. Szerkeszti Borovszky Samu. Budapest.
- GRIMM = J. GRIMM und W. GRIMM, Deutsches Wörterbuch I—X. Leipzig, 1854—1905.
- HAPÁK = P. HAPÁK, Dejiny železiarskeho priemyslu na Slovensku. Od konca 18. storočia do roka 1867. Bratislava, 1962.
- HECKENAST = HECKENAST G., Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. Bp., 1959.
- HŠ = Historické štúdie.
- HUNFALVY = HUNFALVY J., Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867.
- JANCS. = JANCZOVICS I., Új kimerítő szláv—magyar és magyar—szláv szótár. Pozsony, 1863.

- Jg. = J. JUNGSMANN, *Slownjk česko-německý I—V*. Praha, 1835—1839.
 JP. = *Jászói Protokollum*. A Selmecbányai Bányászati Levéltár anyagában.
- JŠ = *Jazykovedné štúdie*.
 KÁLAL = M. KÁLAL, *Slovenský slovník z literatúry aj nářečí*. Banská Bystrica, 1923.
- KLUGE = F. KLUGE, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 17. Auflage unter Mithilfe von A. Schirmer bearbeitet von W. Mitzka. Berlin, 1957.
- KNIEZSA, SzIJSz. = KNIEZSA I., *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1—2*. Bp., 1955.
- KOTT = F. Kott, *česko-nemecký slovník zvláště grammaticko-frazeologický I—VII*, 3 sv. Dodatky. Praha, 1878—1893.
- KRAJČOVIČ = R. KRAJČOVIČ, *Náčrt dejín slovenského jazyka*. Bratislava, 1964.
- KŘISTEK = V. KŘISTEK, *Ostravská hornická mluva*. Praha, 1956.
 LP = LOOS J.—PECHÁNY A., *Tót és magyar szótár I.; Magyar és tót szótár II*. Budapest, 1906.
- LUMTZER—MELICH, DOLw. = V. LUMTZER—J. MELICH, *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes*. Innsbruck, 1900.
- LUX = J. LUX, *Wörterbuch der Mundart von Dobschau*. Marburg, 1961.
- MACHEK = V. MACHEK, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha, 1957.
- MELICH, Vendégszók = MELICH J., *Német vendégszók*. Budapest, 1895.
 MGSz. = *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*. Bp. 1894—1906.
 Mič. = L. A. Mičátek, *Differenciálny slovensko-ruský slovník s troma prílohami*. Turč. Sv. Martin, 1900.
- NéprKözl. = *Néprajzi Közlemények*.
 NyelvtudÉrt. = *Nyelvtudományi Értekezések*.
 OL. = *Országos Levéltár*.
 PALK. = J. PALKOVIČ, *Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Beifügung der den Slowaken und Mähnern eignen Ausdrücke I—II*. Praha, 1820—1821.
- PAULINY = E. PAULINY, *Fonologický vývin slovenčiny*. Bratislava, 1963.
 PÉCH = PÉCH A., *Alsó Magyarországnak bányamivelésének története I—II*. Bp. 1884—1887.
- PÉCH, Szótár = PÉCH A., *Magyar és német bányászati szótár*. Selmecz, 1879.
 PM. = *Protocollum Montanicum ab An[n]o 1627*. Országos Levéltár Szentiványi család levéltára.
- PSJČ = *Příruční slovník jazyka českého I—IX*. Praha, 1935—1957.
 RATKOŠ = P. RATKOŠ, *Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku*. Bratislava, 1951. Ebben a munkában: MBO I, II a Maximilianische Bergordnung szlovák fordításai 1699 és 1759-ből.
- RL. = OL. Rákóczi-szabadságharc levéltára.
 RYŠÁNEK = F. RYŠÁNEK, *Slovník k Žilinské knize*. Bratislava, 1954.
- SÁNDOR = SÁNDOR R. *levélbeli közlése Salgótarjánról és környékéről*.
 SzKR. = OL. Szepesi Kamara Representationes.
 SzL. = OL. Szentiványi család levéltára.
 SL = *Letopis Matice Slovenskej*.
 SMSS = *Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti*.
 SZMIK = SZMIK A., *Adalék Felsőbánya szabad királyi bányaváros monografiájához*. Bp., 1906.
- SN = *Slovenský národopis*.
 SzNySz. = *Az előkészületben levő Szlovák Nyelvtörténeti Szótár gyűjtése*. Pozsonyban, a Nyelvtudományi Intézetben.
- SSJ = *Slovník slovenského jazyka I—V*. Bratislava, 1959—1965.
 STANISLAV = J. STANISLAV, *Dejiny slovenského jazyka*. I. Druhé, doplnené vydanie. Bratislava, 1958.
- TARJÁN = TARJÁN J., *A vasrécébányászati szaknyelvének szókincse Ruda-bányán*. Bp., 1939.

- TÓBIK** = Št. TÓBIK, Jazyk a terminológia starých slovenských písomných-pamiatok výrobných sektorov. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove. Bratislava, 1960. 80—157.
- TörtSzemle.** = Történelmi Szemle. Bp. 1958 —
- TörtTár.** = Történelmi Tár. Bp. 1879—1911.
- TREBBIN** = L. TREBBIN, Die deutschen Lehnwörter in der russischen Bergmannssprache. Berlin, 1957.
- Urbáriumok** = Urbáriumok XVI—XVII. század. Szerkesztette Maksay F. Budapest, 1959.
- VEITH** = H. VEITH, Deutsches Bergwörterbuch. Breslau, 1871.
- VREW** = M. VASMER, Russisches etymologisches Wörterbuch. 1—3. Heidelberg, 1953—1958.
- WEIGAND** = FR. L. K. WEIGAND, Deutsches Wörterbuch. I—II. Fünfte Auflage. 1909—1910.
- WENZEL** = WENZEL G., Magyarország bányászatanak kritikai története. Bp., 1880.
- WOLF** = H. WOLF, Studien zur deutschen Bergmannssprache. Tübingen, 1958.
- Žak.** = Banícka dedina Žakarovce. Bratislava, 1956.

От слова *klopacska* 'стукальце' до слова *karám* 'загон, шалаш, хата'

Лингвистическую литературу, касающуюся венгерской горнорудной промышленности нельзя считать слишком богатой ни со стороны венгерского ни со стороны словацкого языков. Хотя изучение, а особенно разработка запасов знаний истории культуры везде выдвигается на первый план. Основную причину того, что до сих пор терминология горнорудной промышленности и родственных ей отраслей не изучалась, необходимо искать в тех общих взглядах, что языка горняков ни в венгерском ни в словацком языках вовсе и не было, а вся терминология взята из немецкого языка. А вопрос взаимствований из немецкого языка в венгерском языке ошибочно считается решенным.

Но подробно рассматривая уже изученные, а особенно еще не опубликованные данные, и исходя из определенных исторических условий, мы пытаемся выяснить причину вышесказанного. При этом сразу выясняется, что эта проблема вовсе не решена и она не так уж проста. Так например, выяснилось, что сожительство венгерского и словацкого населения на протяжении сотни лет оставило значительные следы в лексике горняков и это естественно, если иметь в виду, что большая часть венгерских шахт находилось на словацкой территории. Но этим фактом до сих пор как-то не считались.

Именно с такой точки зрения я рассматриваю происхождение, роль и развитие значения трех венгерских слов *klopacska* 'стукальце', *sikt-sikta* 'смена' и *karám* 'загон, пригон', как в профессиональном так и в разговорном языках. Слово *klopacska* словацкого происхождения и употребляется главным образом в северной части страны, в районах шахт. Первоначально этим предметом давали сигнал, означающий начало или конец смены, рабочего времени, а позже и другие сигналы (похороны, опасность, взрыв и т. д.) давались этим предметом. Это слово в венгерском языке по всей вероятности происходит из района городов Рудабаня и Шалготарян.

Венгерское слово *sikt* 'смена' немецкого происхождения и в форме *sit(t)* встречается уже в середине XVI века. Кроме общепринятого значения 'смена', как в немецком и словацком языках, и в венгерском языке это слово встречается и в значении 'слой' или 'часть частной шахты'. В северной части страны это слово употребляется в форме *sikta*. Территориальное и фонетическое (окончание *-a*) совпадение дает возможность сделать вывод, что вариант *sikta* принят венгерским языком через посредство словацкого языка.

До сих пор было принято считать, что венгерское слово *karám* 'загон, шалаш, хата' турецкого происхождения. Многие сомневаются в том, что это слово могло обозначать 'tugurium'; 'Hütte' и предполагали, что оно попало в венгерские словари через ошибку Алберта Мольнара. Но целый ряд данных доказывает, что слово *karám* первоначально попало в венгерский язык действительно в значении 'Hütte'. В первой четверти XVII века это слово встречается в форме *kram*. На мой взгляд венгерское слово *karám* происходит из немецкого слова *Kram* 'Kaue Schutzort' и в венгерский язык попало посредством словацкого языка.

Ференц Грегор

